

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Агарков О.А.

*кандидат соціологічних, доктор політичних наук, доцент
зав. кафедри соціальної роботи Запорізького національного технічного
університету*

Систематизовано основні групи соціальних і психологічних проблем адаптації студентів-першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі. На основі результатів дослідження рівня адаптованості студентів-першокурсників і основних труднощів навчання визначено ключові напрями діяльності соціальної служби ВНЗ з вирішення проблеми соціальної адаптації студентів-першокурсників до навчання.

Систематизированы основные группы социальных и психологических проблем адаптации студентов-первокурсников студентов к обучению в высшем учебном заведении. На основе результатов исследования уровня адаптированности студентов-первокурсников и основных трудностей обучения определены ключевые направления деятельности социальной службы вуза по решению проблемы социальной адаптации студентов-первокурсников.

The main groups of social and psychological problems of the first-year students' adaptation to study at a higher education institution are systemized. Basing on the results of the level of the first-year students' adaptation and key difficulties in their studying sociological study, the basic directions of the institution of higher education social service activity connected with the salvation of the first-year students' social adaptation problem are identified.

Ключові слова: соціальна робота, соціальна служба, ВНЗ, студентство, соціальна адаптація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Студентство в Україні складає вагомую частку суспільства, яка зайнята специфічною працею – навчанням. За останні роки відбулося значне зростання кількості молодих людей, які здобули або здобувають вищу освіту, що позитивно впливає не тільки на економічний розвиток нашої країни, але й на її становлення як демократичної європейської держави. У той же час, студентство не займає самостійного місця у системі виробництва, його соціальний статус тимчасовий, хоча і престижний, а суспільне та соціальне становище визначається рівнем соціально-економічного розвитку країни.

Вступаючи до вищого навчального закладу, студенти стикаються з рядом проблем, що пов'язані з недостатньою психологічною готовністю до нових умов навчання, з руйнуванням роками вироблених установок, навичок, звичок, ціннісних орієнтацій вихованців середньої школи і виробничих колективів, втрати роками закріплених взаємин з колективом та формуванням нових навичок, а також з невмінням здійснювати психологічну саморегуляцію власної діяльності та поведінки.

Зі вступом до вищого навчального закладу юнаки і дівчата потрапляють у нові, незвичні для них умови, що неминує спричиняє ламання динамічного стереотипу і пов'язаних з ним емоційних переживань. Нерідко соціально-психологічна дезадаптація породжує втрату сформованих позитивних установок і відносин студента-першокурсника. Важким наслідком дезадаптації є стан напруженості і фрустрації, зниження активності студентів у навчанні, втрата інтересу до громадської роботи, погіршення поведінки, невдачі на першій сесії, а в ряді випадків – втрата віри у свої можливості, розчарування у життєвих планах. Усе це призводить до психічного перевантаження, яке власне і знижує адаптативні можливості і, як наслідок, сприяє порушенню психічного здоров'я особистості.

В управлінні навчально-виховним процесом ВНЗ питанням соціалізації студентської молоді приділяється недостатня увага за відсутності обов'язкових вимог і стандартів щодо соціальної роботи у студентському середовищі, законодавчо визначених штатних посад соціальних працівників у вищій школі, дієвих механізмів відповідальності за стан виховної роботи.

Сучасні дослідники вважають, що соціальна робота зі студентською молоддю має свої особливості: адаптація студента до умов функціонування вищого навчального закладу (особливо це стосується першокурсника); корекція (захист) відносин між викладацьким складом та молоддю, яка навчається; попередження можливих фізичних, психічних і соціокультурних зіткнень окремого індивіду і груп ризику; розвиток студента як неповторної особистості, формування якості творчого професіонала через процес навчання, виховання,

соціалізації. Тому соціальна робота у вищих навчальних закладах носить адресний характер і має враховувати: сфери життєдіяльності студента; актуальні й найтипівіші соціальні та психологічні проблеми молоді; вік, стать, соціальний статус кожного студента; рівень соціальної активності студента та його ставлення до майбутньої професії [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення питання адаптації студентів до навчання у ВНЗ хвилює цілу низку вітчизняних науковців. Це, зокрема, Т.Алексєєва, О.Венгер, В.Гамов, О.Гречишкіна, Г.Левківська, Є.Резнікова, О.Солодухова, Ф.Хайруллін, А.Фурман та ін., які досліджували проблему адаптації студентів до навчання у ВНЗ; Н.Дятленко, Л.Гармаш, Н.Коцур, Л.Клочек, Л.Косарева, Н.Любченко, О.Прудська, І.Шаповал та ін., які вивчали адаптацію студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ; І.Бех, М.Вієвська, Л.Красовська, Н.Фролова та ін., котрі займалися проблемою соціально-психологічної адаптації підлітка до нових умов навчання; педагогічні аспекти адаптації студентів досліджуються у працях В.Штифурак, В.Сорочинської та ін.; труднощі початкового етапу навчання і чинники, що впливають на процес адаптації, у своїх роботах розкривають А.Андрєєва, Ю.Бохонкова, С.Гапонова, В.Острова, О.Прудська; В.Каземіренко та інші науковці розробили програму дослідження соціально-психологічних чинників адаптації молоді до навчання у ВНЗ та майбутньої професії. Ціла низка вчених (М.Вієвська, Л.Красовська, О.Стягунова, Н.Дятленко, О.Маріна, Л.Гармаш, Н.Коцур, Т.Буяльська, М.Прищак та ін.) роблять акцент на важливості адаптації першокурсників до навчання, адже саме вони відчують різку зміну багатьох аспектів свого життя і вважають, що успішність перебігу процесу адаптації є запорукою успішного подальшого функціонування у певній структурі у певному соціумі.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – визначення основних напрямів діяльності соціальної служби ВНЗ з вирішення проблеми соціальної адаптації студентів-першокурсників до навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із основних напрямів щодо діяльності студентських соціальних служб ВНЗ України є соціально-адаптаційні процеси в студентському середовищі. Соціальна адаптація за сучасних умов в різних соціальних групах протікає по різному. Перспективи розвитку, майбутнє будь-якого суспільства, значною мірою залежать від потенціалу молоді, рівня її підготовки до життя, ціннісних орієнтацій, загальної культури. Проблема соціальної адаптації молоді в сучасних соціально-економічних умовах постала надзвичайно гостро. Загалом студентом, як особливій, специфічній категорії молоді, властиві ті ж риси, що і молоді взагалі. Разом з тим студентство – особлива соціальна група, яка має свої власні, лише їй притаманні відмінності. Вже, власне, належність до студентства, з тимчасовістю даного стану, вимагає адаптування до нових умов [5].

Спираючись на основні законодавчі акти, наукові дослідження, існуючий практичний вітчизняний та зарубіжний досвід у соціальній роботі в науці визначають такі напрями діяльності соціальної служби ВНЗ для молоді:

- соціальна допомога особі та різним категоріям, групам молоді, що сприятиме успішній їх інтеграції у громадське життя;
- соціальна профілактика різноманітних явищ, які негативно впливають на процес формування і становлення особистості та зумовлюють соціальну напруженість;
- сприяння молодим людям у досягненні цілей і розкритті їх внутрішнього потенціалу;
- корекція соціальної поведінки та самопочуття підростаючої людини, яка опинилась у скрутних умовах або переживає кризову дискомфортну ситуацію; попередження можливих фізичних, психічних зіткнень окремих індивідів і груп ризику;
- соціальна реабілітація, спрямована на відновлення порушених соціальних зв'язків за допомогою мобілізації насамперед внутрішніх ресурсів, творчого потенціалу особистості, використання її природної активності; збереження, захист нормального рівня життя і здоров'я молоді [7].

Отже, соціальна служба ВНЗ для молоді – це сукупність спеціально уповноважених державних, громадських різнопрофільних установ, організацій, а також ректорату, діяльність яких спрямована на відродження зруйнованих і створення нових соціально-економічних, політичних, медико-екологічних, правових, психолого-педагогічних та інших умов, які мають забезпечувати на сучасному рівні розвиток і виживання молоді, її повну самореалізацію.

Навчання студентів на 1 курсі – криза очікування, адаптація. Зіткнення очікувань недавніх абітурієнтів щодо обраної професії з навчальними буднями 1-го курсу. Цей етап характеризується високими рівневими показниками професійних і навчальних цінностей, які виступають у ролі мотивів, керуючих навчальною діяльністю студентів [6]. Разом з цим, професійні цінності та цінності навчання трохи ідеалізовані, тому що обумовлені скоріше розумінням їх суспільного значення, ніж особистісним смислом, тобто значенням цих цінностей для самих студентів, причому вся система мотивації ще не утворює цілісної

ієрархічної структури. Ілюстрацією дезінтегрованої структури мотивації виступає той факт, що показники ставлення студентів до навчальних дисциплін не пов'язані з показниками ставлення до професії і навчання в цілому. Навчальна діяльність більшості першокурсників безпосередньо керується тільки середньою ланкою мотиваційно-цільової - навчальними мотивами.

С.Ворожбит [4] розуміє адаптацію до навчання у ВНЗ як комплексний, динамічний процес, зумовлений взаємодією суб'єктивних і об'єктивних соціально-психологічних, психічних, психофізіологічних і фізіологічних чинників. А.Андрєєва, В.Слободчиков [9] наголошують, що адаптація до навчання у ВНЗ становить складне багатоаспектне включення студентів у нову систему вимог і контролю, новий колектив, а для деяких і нове середовище. М.Вітковська та І.Троцук [3] виділяють окремо соціальну адаптацію як пристосування індивіда до групи, всього студентського колективу; прийняття нормативно-правових вимог перебування у ВНЗ; осмислене прийняття норм моралі та культури; адаптація до проживання у гуртожитку.

Прийшовши у стіни вищого навчального закладу, абітурієнт зустрічається із низкою труднощів. Так, вчені (Ю.Бохонкова [2], А.Мамедов, М.Вієвська, Л.Красовська [1] та ін.) виділяють з них найпоширеніші: переживання, пов'язані з перехідним періодом: від шкільного до дорослого життя; невизначеність мотивації вибору професії; неготовність до самостійного життя, налагодження побуту (особливо для нерезидентів); психологічна неготовність до відповідальності за себе, свої вчинки, прийняття рішень; відсутні або недостатньо розвинені навички самостійної роботи; навчальне навантаження, що є значним і нерівномірним; невміння регулювати час, відведений на навчання і відпочинок; відсутність навичок самоконтролю, саморегуляції поведінки та діяльності; нерозвинені вольові якості студентів, що, як правило, поєднуються із залежністю від близької мотивації; несформованість мотивації навчання в обраній професії.

Виходячи з найважливішої сфери становлення особистості, основний зміст процесу адаптації студентів молодших курсів, її ядро можна визначити таким чином:

- 1) нове ставлення до професії;
- 2) засвоєння нових навчальних норм, оцінок, способів й прийомів самостійної роботи та інших вимог;
- 3) пристосування до нового типу навчального колективу, його звичаям та традиціям;
- 4) навчання новим видам діяльності;
- 5) пристосування до нових умов побуту у гуртожитку, до нових зразків «студентської» культури, нових форм використання вільного часу.

Під адаптацією в даному дослідженні ми розуміємо продукт саморегуляції, спрямованої на досягнення оптимуму ефективності життєдіяльності, на забезпечення особистісного розвитку або, як мінімум, на збереження цілісності особистості.

В структурі адаптації виділяють три самостійні елементи:

- 1) власне психологічна адаптація – формування психологічно комфортного стану індивіда в процесі навчання;
- 2) соціально-психологічна адаптація (адаптація до одногрупників, інших студентів ВНЗ, викладачів, представникам адміністрації);
- 3) власне соціальна (нормативна) адаптація як прийняття норм і цінностей соціальної організації ВНЗ та інститута студентства.

Для вивчення особливостей ставлення студентів-першокурсників до необхідності і розвитку системи соціальних служб ВНЗ і рівня їх адаптованості до навчання було проведено соціально-психологічне дослідження серед студентів запорізьких ВНЗ (250 респондентів).

Виходячи з результатів дослідження, існує нагальна необхідність в функціонуванні соціальної служби ВНЗ для розв'язання і вирішення соціальних і психологічних проблем студентської молоді – 75% студентів.

З метою визначення типових соціальних проблем, які мають місце у студентському середовищі, нами було класифіковано необхідну соціальну допомогу від соціальної служби ВНЗ: надання соціальної допомоги малозабезпеченим студентам (87%); налагодження взаємодії студентів і викладачів (48%); надання соціально-психологічної допомоги студентам-першокурсникам (64%); організація змістовного дозвілля (89%); сприяння їх вторинній зайнятості (25%); створення умов для самореалізації та саморозвитку студентської молоді (48%) (див. рис. 1).

Отже, основними проблемами студентів-першокурсників на думку респондентів виступають проблеми матеріального забезпечення, соціально-психологічної адаптації, організації дозвіллевих заходів.

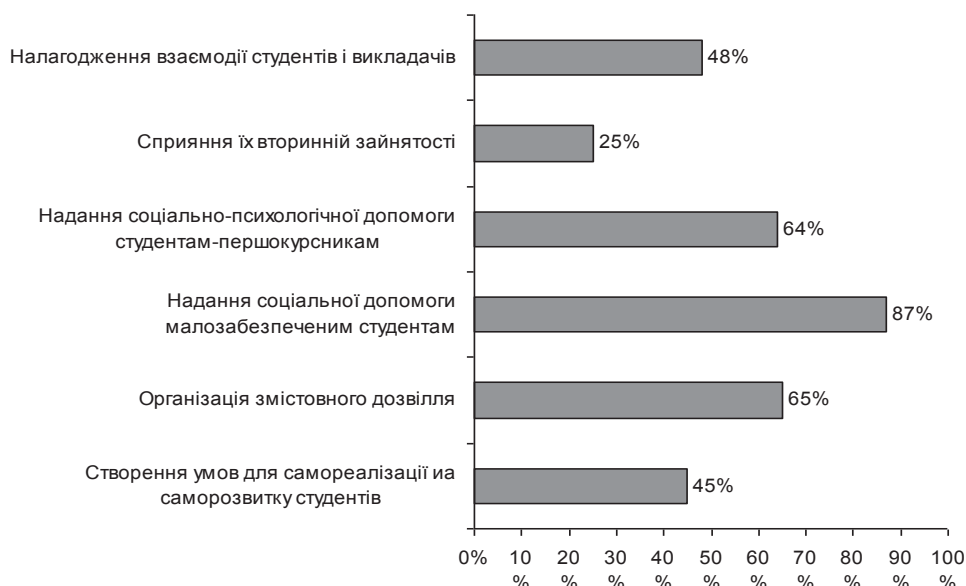

Рис. 1 – Основні напрями соціальної допомоги з боку соціальної служби ВНЗ.

Для вимірювання рівня адаптованості студентів використовувалася інтервальна шкала. З опорою на приведені вище критерії соціальної, соціально-психологічної і психологічної адаптації була розроблена базова шкала, в якій розміщуються наступні підшкали:

1) соціальна адаптація: освоєння соціальної позиції, прийняття норм і цінностей, пов'язаних з роллю студента;

2) соціально-психологічна адаптація: загальна установка до факультету, спеціальності, групи;

3) психологічна адаптація: переживання емоційного комфорту, пов'язане з навчанням в університеті.

Після статистичної обробки даних було виділено п'ять рівнів адаптованості першокурсників: низький, нижче середнього, середній, вище середнього, високий. В результаті одержані три графіка, відповідні основним видам адаптації. (див. рис. 2).

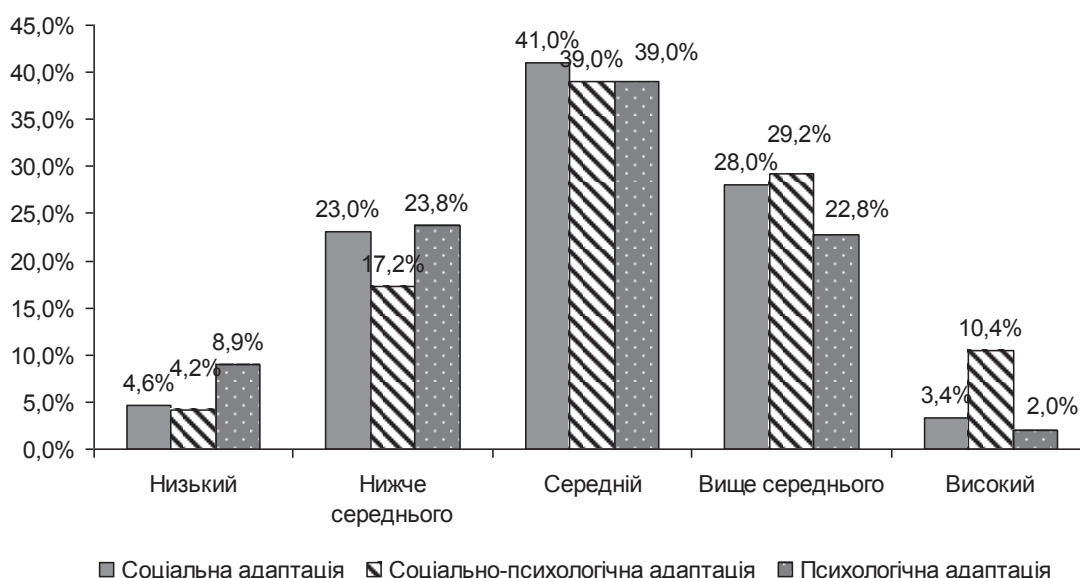

Рис. 2 – Показники адаптованості студентів-першокурсників

Таким чином, студенти-першокурсники в цілому адаптуються нормально. Проте порядку третини опитаних мають рівень адаптації нижче за середній. Краще проходить соціально-психологічна адаптація, гірше – власне-психологічна. З одного боку першокурсники ототожнюють себе з ВНЗ як соціально-визнаною організацією, з іншою – не дуже комфортно відчують себе всередині учбового процесу, університету.

Деякі причини дискомфорту виявлено при аналізі ставлення першокурсників до навчального процесу у ВНЗ, яке вивчалось за допомогою незавершеного речення: «На заняттях мені найбільше не подобається...». Аналіз змісту висловів дозволив визначити сфери навчального процесу, які є найбільш неприємними для студентів першого курсу. Всього було одержано 39 висловів. Всі вони розділені на дві великі групи, що включають менші підгрупи (див. таблицю 1.):

Таблиця 1. Емоційне ставлення першокурсників до навчального процесу у ВНЗ.

№	Групи висловлювань	%
1.	Ставлення до організації навчального процесу в цілому	40,52
1.1.	Незадоволеність структуруванням часу	28,62
1.2.	Незадоволеність ергономікою приміщень	11,90
2.	Ставлення до окремих елементів навчального процесу	56,13
2.1.	Незадоволеність окремими предметами і заняттями	11,52
2.2.	Незадоволеність стосунками з викладачами	10,04
2.3.	Незадоволеність якістю викладання	34,57
3.	Все подобається	3,35

Група «Ставлення до окремих елементів навчального процесу» представлена великою кількістю висловів. У даній групі висловів переважає незадоволеність якістю викладання – 34,57%. Найбільше незадоволення викликає методика викладання у Вузів, особливості подання учбового матеріалу. Одержані дані свідчать про проблеми психологічної адаптації до умов навчання у Вузів, у зв'язку з новою формою занять (лекції) і великим об'ємом пропонованої інформації. Крім того, дана група представлена висловами, які відображають незадоволеність окремими предметами і заняттями – 11,52% і незадоволеність відносинами з викладачами – 10,04%.

Група «Ставлення до організації навчального процесу в цілому» представлена двома підгрупами: незадоволеність структуруванням часу (2 зміна, короткі перерви, довгі пари, недолік часу) – 28,62% від всіх висловів; незадоволеність ергономікою приміщень (жорсткі сидіння, відстань між корпусами) – 11,90%.

Твердження «Все подобається» – 3,35% побічно свідчить про високий рівень адаптації студентів. З іншою – студенти, які надали таку відповідь, практично не зазначають труднощів в навчанні, а значить у них недостатньо умов для зростання (рішення простих задач не веде до розвитку).

Незадоволеність може бути слідством труднощів, що виникають у студентів в навчальному процесі у Вузів, який значно відрізняється від шкільного навчання. Характер і зміст труднощів студентів першого курсу вивчався за допомогою методу незавершених речень. Першокурсникам пропонувалося закінчити фразу: «Найважче для мене...». Всього було одержано 35 варіантів закінчення речення. В процесі контент-аналізу висловів були виділені дві групи труднощів. Результати представлені в таблиці 2.

Таблиця 2. Основні групи труднощів першокурсників.

№	Групи висловлювань	%
1.	Труднощі самоорганізації	54,74%
	Екстернальний локус-контролю Я	Інтернальний локус-контролю Я
	35,09%	19,65%
2.	Труднощі засвоєння навчальної діяльності	41,05%
3.	Не мають труднощів	4,21%

1. Труднощі самоорганізації аналізувалися залежно від спрямованості локалізації-контролю Я – екстернальність (їздити на 8 годин; не висипатися; вчитися; тривалість занять; тривалість пар; 2 зміна; не відповідний розклад) та інтернальність (увійти до режиму навчання; скрізь встигати; конспектувати; готувати домашні завдання, відповідати, висловлювати свою думку). Екстернальність пов'язана з переважанням в інтерпретаціях життєвих ситуацій зовнішніх чинників, інтернальність припускає прийняття відповідальності за власні поведінку і реакції. З таблиці ми бачимо, що труднощі самоорганізації найбільш актуальні для першокурсників (54,74%), причому локус контролю зміщений у бік екстернальності (зовнішніх чинників) майже в 2 рази. Такий розподіл орієнтації на зовнішні і внутрішні чинники відповідає даним про залежність інтернальності від рівня адаптованості в нових умовах життєдіяльності.

2. Труднощі засвоєння навчальної діяльності – сюди відносяться такі вислови як, «деякі предмети, семінари, практичні заняття, сесія» – таких виявилось 41,05%.

3. Не зазнають труднощів – 4,21%, ті хто відкрито заявив про те, що не зазнає труднощів у зв'язку з навчанням на 1 курсі.

Можна припустити, що незадоволеність навчальним процесом у першокурсників обумовлена недостатньою соціальною адаптацією. Причини своїх труднощів в навчальному процесі студенти першого курсу пов'язують із зовнішніми чинниками, що узгоджується з фактом переважаючого екстернального локус-контролю у першокурсників, і як наслідок недостатньої соціальної адаптацією (не повне прийняття відповідальності за власну освіту і гарне навчання).

Більшість описаних студентами-першокурсниками труднощів швидше за все заміщають труднощі іншого рівня (людині простіше сказати, що йому не подобаються жорсткі сидіння і брудні парти, чим визнати своє нерозуміння учбового матеріалу). Здається, що їх цілком можна проігнорувати при організації навчання. Разом з тим, початок навчання у вищому навчальному закладі пов'язаний із серйозними змінами в житті людини. Ці зміни викликають стрес і тоді, явища, які раніше могли бути не відміченими набувають особливого значення. Можливо, рівень емоційного комфорту студентів-першокурсників можна було б підвищити, взявши до уваги ті труднощі, про які вони говорять. У будь-якому випадку актуальним є навчання студентів самоменеджменту і знайомство першокурсників з вищим навчальним закладом як організацією.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, соціальна адаптація студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ є одним із провідних напрямів діяльності соціальної служби вищого навчального закладу. Серед основних труднощів і проблем адаптації першокурсників визначено труднощі самоорганізації, труднощі засвоєння навчальної діяльності (дидактичний аспект адаптації) і соціально-психологічні проблеми спілкування і входження в студентський соціум. Тому, основними напрямками діяльності соціальної служби в цьому аспекті є сприяння засвоєнню норм і правил студентського життя, оптимізація взаємодії студентів і викладачів через систему кураторства, навчання самоменеджменту і структуруванню часу. Основними формами діяльності соціальних служб можуть бути тренінгові програми, круглі столи, дозвіллеві заходи, що сприяють формуванню і прийняттю позитивної студентської корпоративної культури.

Література

1. Алексеева Т.В. Психологичні фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук / Т.В. Алексеева. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004. – 22 с.
2. Бохоноква Ю.А. Особенности социальной адаптации студентов к условиям ВУЗа / Ю.А. Бохоноква // Психолого-педагогичні проблеми розвитку сучасних освітніх технологій. – Луганськ: Вид-во СНУ, 2004. – С. 45–48.
3. Витковская М.И. Адаптация иностранных студентов к условиям жизни и учёбы в России [Електронний ресурс] / М.И. Витковская, И.В. Троцук // Кафедра социологии. – Российский университет дружбы народов. – Режим доступа до журн. (або сайту): <http://www.ecsoman/edu.ru>
4. Ворожбит С.А. Влияние особенностей интеллекта на процесс успешной адаптации студентов до университета / С.А. Ворожбит // Проблемы загальної та педагогічної психології. – 2006. – Т. 8. – Вип. 7. – С. 74–79.
5. Григорьев С.И. Социальная работа с молодёжью / С.И. Григорьев. – М.: МГУ, 2006. – 402 с.
6. Зеер Э.Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк // Психологический журнал. – 1997. – № 6. – С. 57–79.
7. Романова Н.Ф. Надання соціальної та психологічної допомоги через створення мережі студентських соціальних служб – як шлях до розв'язання проблем, пов'язаних з адаптацією студентів в процесі професійної соціалізації / Н.Ф. Романова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. / Редкол.: Т.І. Суценок (відп. ред.) та ін. – Київ-Запоріжжя. – 2002 – Вип. 27. – С. 285–290.
8. Романова Н.Ф. Роль студентських соціальних служб у вирішенні соціальних проблем в студентському середовищі / Н.Ф. Романова // Український соціум. – 2004. – № 1. – С. 32–37.
9. Слободчиков В.И. Упреждающая адаптация как особая образовательная деятельность преподавателей вуза / В.И.Слободчиков, Л.Ф.Мирзаянова // Педагогика. – 2008. – № 6. – С. 68–73.